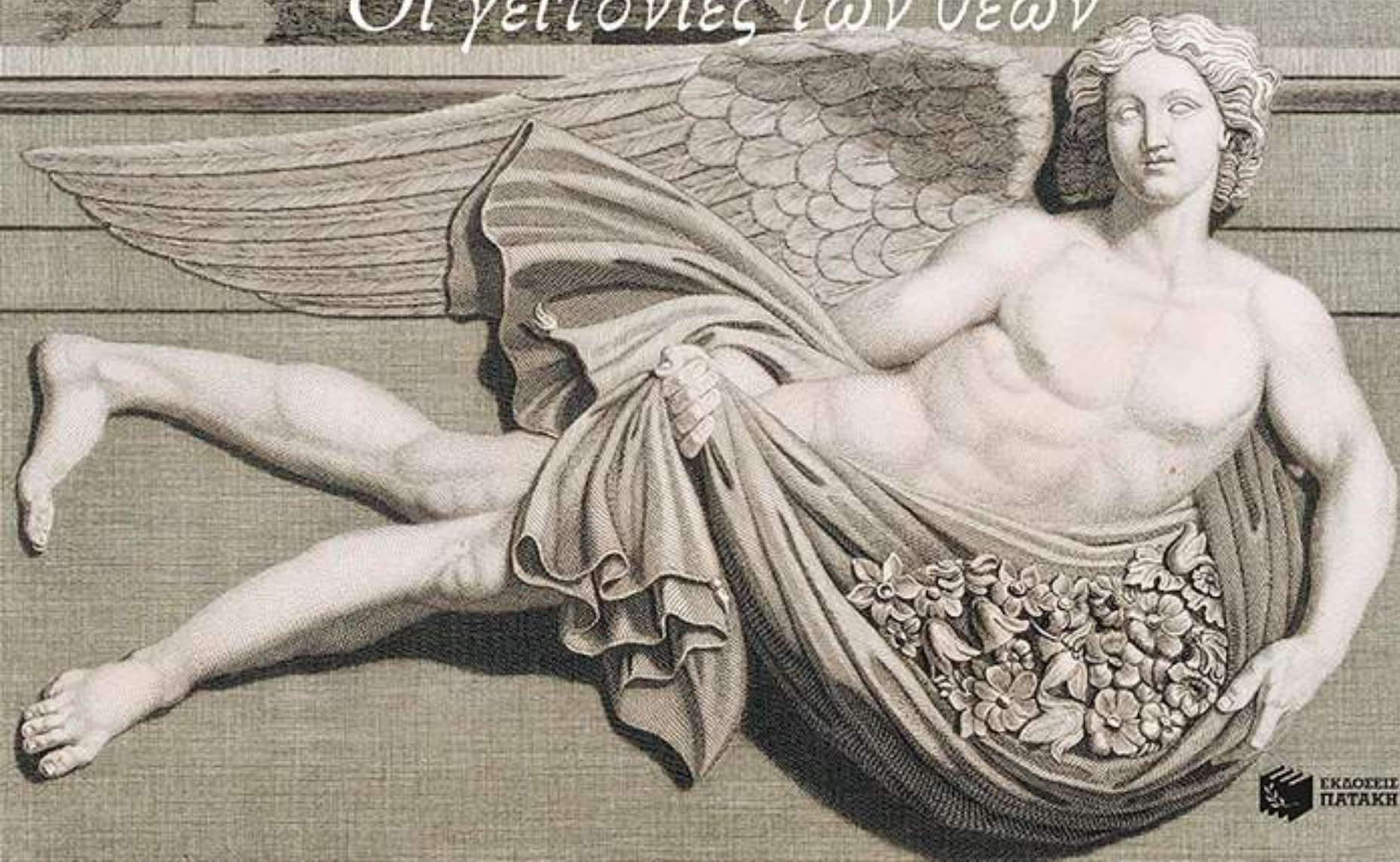

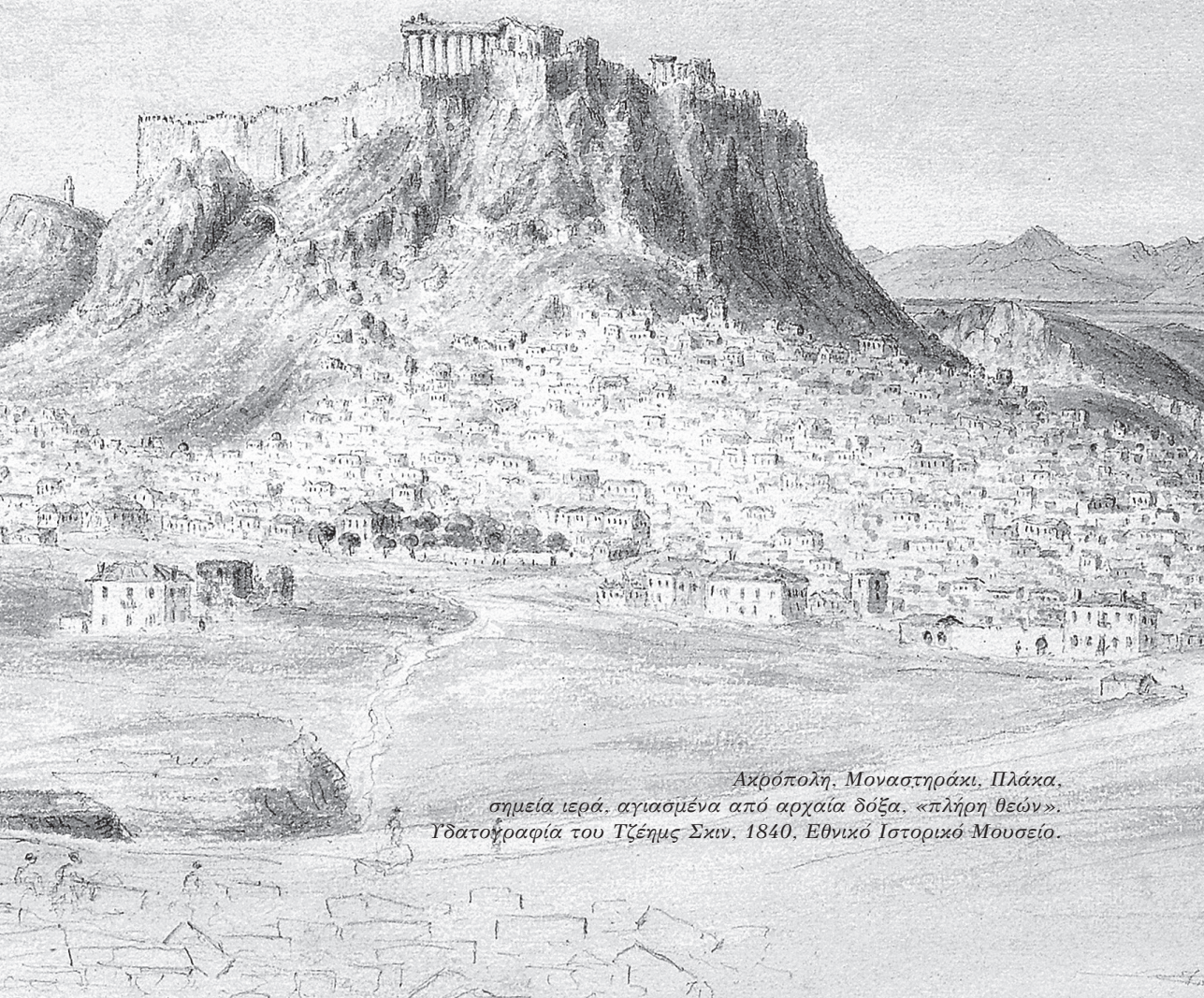

ΑΡΤΕΜΙΣ ΣΚΟΥΜΠΟΥΡΔΗ

ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ-ΠΛΑΚΑ

Οι γειτονιές των θεών

Ακρόπολη. Μοναστηράκι. Πλάκα,
σημεία ιερά, αγιασμένα από αρχαία δόξα. «πλήρη θεών».
Υδατογραφία του Τζέιμς Σκιν, 1840, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	11
Προλογικό σημείωμα	12
Προοίμιο	14

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Το χάραμα μιας ένδοξης εποχής.....	18
Το αθηναϊκό θαύμα.....	25
Δοκιμασίες και ανασυγκρότηση.....	28
Μακεδόνες και Ρωμαίοι κυρίαρχοι: πολιτειακή παρακμή και πνευματική λάμψη.....	32
Νυν ο ερχομός των βαρβάρων και αιέν ο κόσμος (των Αθηνών) ο μικρός, ο μέγας.....	37
Ο αφανισμός της ελληνικής παιδείας και το μεσαιωνικό έρεβος	41
Φιλί ζωής στην «κοιμωμένη βασιλοπούλα».....	48
Αθηναϊκών περιπετειών συνέχεια: η φραγκοκρατία.....	53
Από τη Σκύλλα στη Χάρυβδη και από τους Φράγκους στους Τούρκους: προνόμια, συμφορές και καλύτερες μέρες.....	57
Δεύτερη περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας: «Κάλλιο μαχελειό στον Τούρκο παρά κρηάς στον Βενετσιάνο».....	90
Τα χελιδόνια έρχονται... Χαρμολύπη και απελευθέρωση!	108
Η αναγέννηση της Αθήνας	116
Πόλεμοι και ειρήνη	126
Μοναστηράκι και Πλάκα: από την εγκατάλειψη στη σωτηρία.....	130

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ, ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥΣ
ΣΤΗ ΡΟΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Η Αγορά της αρχαιότητας και το Βρυσάκι της παλαιότητας.....	138
Η βόρεια κλιτύς της Ακροπόλεως, ο αρχαίος Περίπατος και τα Αναφιώτικα	214
Η ανατολική κλιτύς της Ακροπόλεως	228
Στους Αέρηδες.....	237
Η Ρωμαϊκή Αγορά.....	249
Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού και τα μεταγενέστερα μνημεία	266
Μέγα Μοναστήριον και Μοναστηράκι.....	294
Η πλατεία Αθηναίων, το Εξωπάζαρο και το Γιουσουρούμ	298
Η Αυλή των Θαυμάτων.....	302
Από τη Γοργοεπήκοο στο Ροδακίό	316
Στην Ερμού.....	345
«Στο Αλίκοκκο 'ν' οι όμορφες»	348
Η οδός Αδριανού και η ρούγα της Χρυσαιώτισσας.....	377
Το θρυλικό Ριζόκαστρο.....	398
Η κατεξοχήν Πλάκα.....	432
Τα σπουδαιότερα μουσεία και ιδρύματα στην Πλάκα και το Μοναστηράκι.....	458
Ιστορικά σχολεία της παλαιάς Αθήνας.....	476
Περί λουτρών ο λόγος.....	502
Πλακιώτικες ταβέρνες και καντάδες	514
Λίγα λόγια εις μνήμην Δημητρίου Καμπούρογλου, του μεγίστου των αθηναιογράφων.....	534
Επίλογος.....	539
Βιβλιογραφία	541
Ευρετήριο	551

Ευχαριστίες

Για την ευγενή παραχώρηση υλικού στη συγγραφέα ευχαριστούμε θερμά: τη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, τον πρόεδρο, καθηγητή κ. Δημήτρη Κρεμαστινό και τον κ. Θεόδωρο Κουτσογιάννη | τον Πολιτισμικό Οργανισμό Δήμου Αθηναίων και τον κ. Γεώργιο Μπουφέα | τα Γενικά Αρχεία του Κράτους και την κ. Μαριέττα Μινώτου | το Μουσείο Μπενάκη, τον κ. Άγγελο Δεληβορριά και την κ. Χανδακά | το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και την κ. Ελένη Παπαθωμά | το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα και την κ. Ιωάννα Παπαντωνίου | την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών | τους ερευνητές-επιστήμονες: κ. Κατερίνα Δελούκα και κ. Κώστα Δαμιανίδη.

Ιδιαίτέρως ευχαριστούμε για την πολύτιμη συνδρομή τους: το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, τον κ. Ιωάννη Μαζαράκη Αινιάνα και την κ. Ευθυμία Παπασπύρου | το Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών, Βούρου-Ευταξία και την κ. Αγλαΐα Αρχοντίδου.

Τους εξαιρετους πανεπιστημιακούς δασκάλους: κ. Μανόλη Κορρέ, κ. Κατερίνα Κορρέ, κ. Μαρία Ευθυμίου και κ. Θάνο Δεσύπρη.

Τον Σύλλογο των Αθηναίων και τον κ. Άγγελο Παπαγγελή | τον Σύλλογο Πλακιωτών και Φίλων Πλάκας και τους προσφιλέστατους κυρίους και κυρίες: Νίκο Νοδαράκη (πρόεδρο), Ρένα και Θέμο Μιχαήλ, Καίτη και Ζωή Βενιζέλου, Μαρίνο και Αλέκα Μπαλτσαβιά, Ελένη και Γιάννη Ξυνό, Γιάννη Χασάπη, Θανάση και Γιάννη Μακρογκίκα κ.ά.

Και τους εκλεκτούς, προσφιλείς φίλους: την κ. Έλλη Σολομωνίδου-Μπαλάνου για τα θαυμάσια σκίτσα της | τις κυρίες Αγγελική Ζαλάππα-Μπενιζέλου και Ρίτα Λιάκου για τα αθηναϊκά ενθύμια | τον κ. Πασχάλη Νασιούδη για τα υπέροχα σχέδια του Γιάννη Μόραλη | τον κ. Σταύρο Παρασκευόπουλο για την πολύτιμη βοήθειά του | τους κυρίους Μπάμπη Παλιανόπουλο, Ούρεσις Τοντόροβιτς και Γιώργο Αγάθο για τις καλλιτεχνικές φωτογραφίες | τις κυρίες Κατερίνα Γιαννάτου, Έφη Σπυροπούλου, Λένα Λεβίδη, Ελένη Λεπτουργού, Αναστασία Κωστάκη, Μαρικαίτη Καμβασινού και Χριστίνα Χρονοπούλου | και τους κυρίους Παναγιώτη Καμαρινό, Παναγιώτη Γερολυμάτο, Θάνο Παπαλεξανδρή, Γιώργο Σπυρόπουλο και ιδιαιτέρως τους Βασίλη και Σπύρο Μαρούλη.

Προλογικό σημείωμα

Ο τίτλος του βιβλίου της κυρίας Σκουμπουρδή *Μοναστηράκι - Πλάκα*. Οι γειτονιές των θεών είναι παραπλανητικός. Και τούτο γιατί η σπουδαία αυτή ξεναγός και μεγάλη γνώστις της ιστορίας των Αθηνών δεν προσεγγίζει μόνον την ιστορία των δύο σημαντικότερων ιστορικών αστικών πυρήνων της Αθήνας αλλά, μέσω αυτών, μας μιλά για την ιστορία ολόκληρης της πόλης από την εποχή των Πελασγών έως σήμερα. Μας μιλά για τα έργα και τις ημέρες της Αθήνας στην αρχαιότητα, στην εποχή των Ρωμαίων και του Βυζαντίου, στην εποχή των Φράγκων και των Οθωμανών, στους νεότερους χρόνους οπότε έγινε πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Εδώ παρελαύνουν γλύπτες και φιλόσοφοι, διοικητές και διοικούμενοι, στρατηγοί και στρατιώτες, φορολογούντες και φορολογούμενοι, άρχοντες και μεροκαματιάρηδες, εχθροί και σύμμαχοι της πόλης αυτής που, κουρνιασμένη στον κόρφο τριών βουνών, ανοίγεται στο πέλαγος μέσω του επινείου της, του Πόρτο Λεόνε, προστατευμένη από τους λόφους της και την Ακρόπολή της – διαμάντι λαμπυρίζον, στο διηνεχές, στην κόμη της.

Οι περιπέτειες της Αθήνας, των ανθρώπων και των μνημείων της, κόβουν την ανάσα. Με λόγο μεστό και ουσιαστικό, πυκνό και ακριβή, η κυρία Άρτεμις Σκουμπουρδή σκύβει πάνω από τις δύο ιστορικότερες συνοικίες της πόλης ανιχνεύοντας την πορεία των μνημείων τους, των δεκάδων εκκλησιών τους, των επωνύμων και μη κατοικιών τους, των αυλών τους, των λουτρών τους, των κρηνών τους.

Αλλά και πάλι παραπλανά. Γιατί, μέσα από τα εκτιθέμενα, δεν μαθαίνουμε μόνον στοιχεία για τα μνημεία και τους δημιουργούς τους αλλά αναπνέουμε την καθημερινότητα των ανθρώπων, τις συμπεριφορές και τις νοοτροπίες τους, τα έθιμα και τις συνήθειές τους. Μαθαίνουμε για τις μυρωδιές της αγοράς· για την ελευθεροστομία των συναλλασσομένων· για

ταβέρνης και εστιαζομένους· για αρχιτέκτονες και ιερωμένους· για δασκάλους και μαθητές· για Ευρωπαίους περιηγητές και καθολικούς ιεραποστόλους· για Καλύμνιους εποίκους· για Μικρασιάτες πρόσφυγες· για εσωτερικούς και εξωτερικούς μετανάστες. Για τις γιορτές, τα πανηγύρια και τις καντάτες της πόλης.

Μόνον ένας άνθρωπος της αισθαντικότητας της κυρίας Σκουμπουρδή θα μπορούσε να μιλήσει με τόση γνώση, αγάπη, ευγένεια –αλλά και πόνο– για τα δύσκολα αυτής της πόλης· για τις καταστροφές των «βαρβάρων» και των χριστιανών από τον 3ο μέχρι και τον 7ον αιώνα· για την πολιορκία του Μοροζίνι και την ανατίναξη του Παρθενώνα τον 17ον αιώνα· για τα θαυμάσια κτίσματα που απέκτησε η Αθήνα ως πρωτεύουσα στον 19ον αιώνα και στις αρχές του 20ού για να τα δει να κατεδαφίζονται, βανδαλίζονται, καταστρέφονται από τον πόλεμο και τις εμφύλιες συγκρούσεις της δεκαετίας του 1940 και από τη «νεοελληνική βαρβαρότητα» της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Μας χρειάζονται πολλές Σκουμπουρδή. Μας χρειάζονται πολλοί που ν' αγαπήσουν ξανά και με τρόπο ουσιαστικό τη «μαγική αυτή πόλη», την Αθήνα. Περισσότερο από ποτέ χρειαζόμαστε σήμερα να ξαναγαπήσουμε και ξαναπροσεγγίσουμε τον τόπο μας, τις πόλεις και τα χωριά μας. Την πρωτεύουσά μας. Τους εαυτούς μας.

Χρειαζόμαστε να βρούμε τον βάρδο μας, τον σοφό μας αφηγητή –για τα καλά και τα κακά μας, τα θετικά και τ' αρνητικά μας– όπως η Αθήνα έχει βρει τον δικό της στο πρόσωπο της κυρίας Σκουμπουρδή.

ΜΑΡΙΑ Δ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ

*Αναπληρώτρια καθηγήτρια Ιστορίας Νέου Ελληνισμού
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών
Αύγουστος 2016*

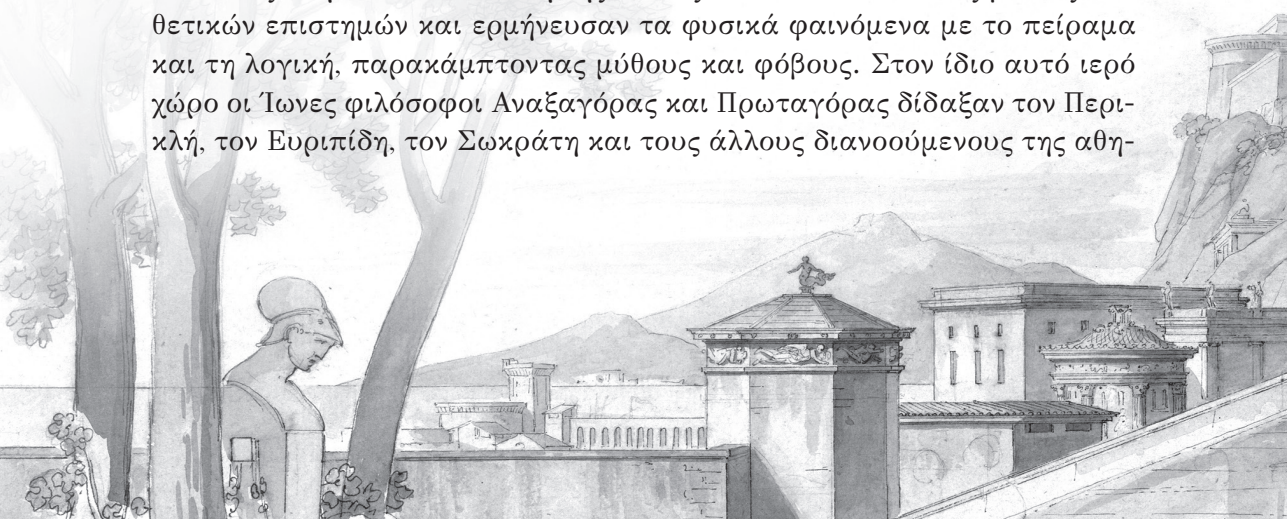
Προοίμιο

Μοναστηράκι, Πλάκα, σημεία ιερά όπου «σμίγουν θεοί και χρόνοι παλιοί χρυσοί», τόποι αγιασμένοι από αρχαία δόξα και βίους τρανών αθανάτων και μεγάλων θνητών. Κάτω από τη μαγική σκιά της Ακροπόλεως, στις βόρειες και τις ανατολικές παρυφές της, ευτυχώς αντιστέκονται ακόμα στον αδυσώπητο χρόνο και την ανθρώπινη βαρβαρότητα το Μοναστηράκι και η Πλάκα. Δύο γειτονιές μοναδικές που για έξι χιλιάδες συναπτά έτη συμπυκνώνουν την αθηναϊκή διαχρονία, σφύζοντας από ζωή. Και έχουν το προνόμιο να διεκδικούν τον τίτλο των αρχαιότερων, ιστορικότερων και σημαντικότερων συνοικιών του δυτικού πολιτισμού.

Σε αυτή τη μικρή και άγονη μεριά της γης, και συγκεκριμένα στην Αρχαία Αγορά, ο Σόλων διατύπωσε τον πρώτο νόμο της κοινωνικής δικαιοσύνης, κατά το χάραμα του βου προχριστιανικού αιώνα, ενώ στο τέλος του οι Αθηναίοι με τον μεταρρυθμιστή Κλεισθένη εγκαθίδρυσαν τη δημοκρατία.

Στον ίδιο φιλόξενο τόπο της Αγοράς στήθηκε ένα από τα πρώτα θέατρα της Αθήνας, αν όχι το πρώτο, όπου ο Αισχύλος ανταγωνιζόταν τον Χοιρίλο και τον Πρατίνα και προσείλκυε τους θιασώτες του Διονύσου, της Μελπομένης και της Θάλειας. Εδώ λοιπόν γεννήθηκαν η Δημοκρατία και η Τραγική Ποίηση, τα δύο σημαντικά δώρα που πρόσφεραν οι Αθηναίοι στην ανθρωπότητα.

Εδώ αποφάσισαν οι φωτισμένοι πολίτες του κλεινού άστεως να στείλουν αποίκους στην απέναντι ακτή της Ιωνίας όπου και έθεσαν τις βάσεις των θετικών επιστημών και ερμήνευσαν τα φυσικά φαινόμενα με το πείραμα και τη λογική, παρακάμπτοντας μύθους και φόβους. Στον ίδιο αυτό ιερό χώρο οι Ίωνες φιλόσοφοι Αναξαγόρας και Πρωταγόρας δίδαξαν τον Περικλή, τον Ευριπίδη, τον Σωκράτη και τους άλλους διανοούμενους της αθη-

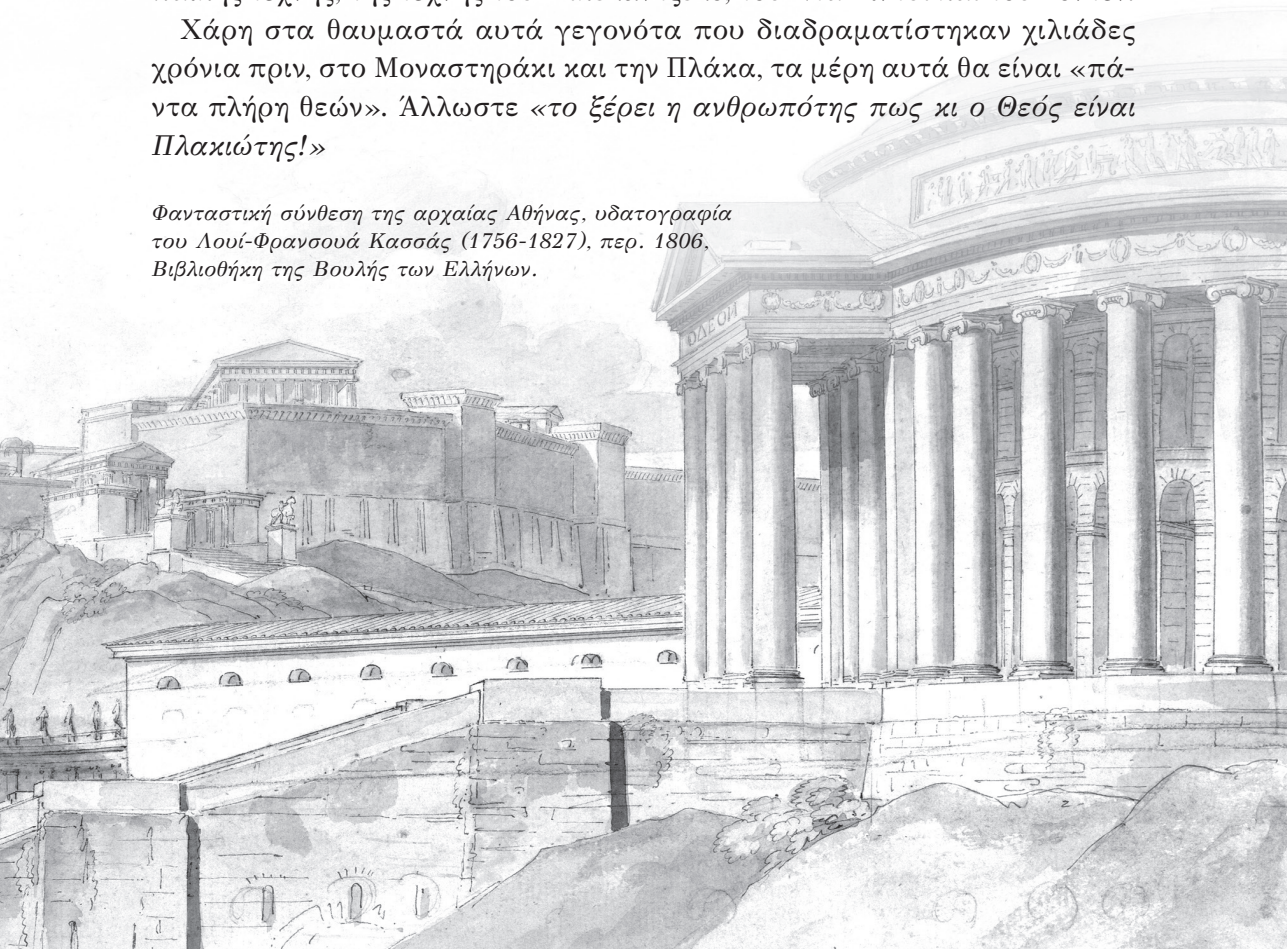
ναϊκής πολιτείας. Εδώ επίσης ακούστηκαν οι πρώτοι περί πολιτικής ελευθερίας λόγοι από τον Θεμιστοκλή και τον Περικλή, και εδώ στήθηκε η πρώτη εμπορική και ναυτική αυτοκρατορία της Ιστορίας. Εδώ, πάλι, ο Θουκυδίδης ερεύνησε τα αίτια και τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου θεμελιώνοντας την Ιστορία ως επιστήμη.

Κυρίως όμως εδώ, τετρακόσια και πλέον χρόνια πριν από τον Ιησού Χριστό, ο Σωκράτης έθετε το ερώτημα: Ωφελεί τον άνθρωπο να κερδίσει τον κόσμο και να χάσει την ψυχή του;

Στα καταστήματα της Αγοράς πωλούνταν τα υπέροχα αττικά αγγεία, περιζήτητα σε όλες τις αγορές του κόσμου, που δικαιώνουν τον στίχο του Κωστή Παλαμά «το πνεύμα και στο χρώμα λάμπει». Στα ίδια μέρη πορεύονταν, δημιουργούσαν και μεγαλουργούσαν ο Φειδίας, ο Ικτίνος, ο Καλλικράτης και αργότερα ο Πραξιτέλης. Τα έργα τους ήσαν προάγγελοι της ευρωπαϊκής τέχνης, της τέχνης του Μικελάντζελο, του Ντα Βίντσι και του Ροντέν.

Χάρη στα θαυμαστά αυτά γεγονότα που διαδραματίστηκαν χιλιάδες χρόνια πριν, στο Μοναστηράκι και την Πλάκα, τα μέρη αυτά θα είναι «πάντα πλήρη θεών». Άλλωστε «το ξέρει η ανθρωπότητα πως κι ο Θεός είναι Πλακιώτης!»

Φανταστική σύνθεση της αρχαίας Αθήνας, υδατογραφία του Λουί-Φρανσουά Κασσάς (1756-1827), περ. 1806, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Το χάραμα μιας ένδοξης εποχής

Ένα γυναικείο ειδώλιο και θραύσματα αγγείων μαρτυρούν πως στην περιφέρεια της Αρχαίας Αγοράς υπήρξε ανθρώπινη παρουσία τουλάχιστον από την 5η χιλιετία π.Χ. Κι όταν στο τέλος της 3ης χιλιετίας π.Χ. τους Πελασγούς, τους πρώτους κατοίκους της πόλης, διαδέχονται οι πρώτοι Έλληνες-Ίωνες, ο πολιτισμός ήδη ανθεί.

Στα Ύστεροελλαδικά χρόνια (1700-1100 π.Χ.) η Αθήνα είναι ένα αξιόλογο μυκηναϊκό κέντρο όπου οι εξουσίες περιορίζονται πάνω στην Ακρόπολη. Επομένως οι περιοχές της μελέτης μας αποτελούν τις προς βορράν συνοικίες της πόλης που παρουσιάζουν έντονη ανθρώπινη παρουσία.

Ειδικότερα, στις παρυφές της μεταγενέστερης Αγοράς προς τον Άρειο Πάγο συναντάμε ταφές της τοπικής αριστοκρατίας, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει ο τάφος των ελεφάντινων πυξίδων για τα πολύτιμα κτερίσματά του. Πρόκειται για τον λαξευτό θαλαμοειδή τάφο της Κυράς της Αγοράς του τέλους του 15ου αιώνα π.Χ. Ανάμεσα στα εντυπωσιακά κτερίσματα ξεχωρίζουν τα εκατό φύλλα χρυσού σε σχήμα ρόδακα και κρινοπάπυρου που κοσμούσαν τον χιτώνα της (ραμμένα), καθώς και ένας οξυπύθμενος αμφορέας φερμένος από τη Συροπαλαιστίνη.

Όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος, στα χρόνια του Θησέα η πόλη αποκτά αίγλη. Ο σημαντικότερος λοιπόν άναξ, ο Θησέας, «μέγα καὶ θαυμαστὸν ἔργον εἰς νοῦν βαλόμενος συνώκισε τοὺς τὴν Ἀττικὴν κατοικοῦντας εἰς ἓν ἄστυ [...] τὴν τε πόλιν Ἀθήνας προσηγόρευσε καὶ Παναθήναια θυσίαν

ἐποίησε κοινήν» (Πλουτάρχου *Βίοι παράλληλοι*). Στην πραγματικότητα η Αθήνα οφείλει την ίδρυσή της στον μυθικό της ήρωα Θησέα (μέσα του 13ου αιώνα π.Χ.). Μάλιστα η «Θησέως αγορά» εντοπίζεται μεταξύ Ρωμαϊκής Αγοράς και Διογενείου Γυμνασίου.

Εντυπωσιάζει το γεγονός ότι στην Αττική ακόμα και η πρώιμη τέχνη της Προϊστορίας διακρίνεται για την κομψότητα και την υψηλή ποιότητά της. Τα αθηναϊκά δημιουργήματα από την Απώτατη ως την Ύστατη Αρχαιότητα χαρακτηρίζονται από κανονικότητα, σαφήνεια και μέτρο. Γιατί είναι φιλοτεχνημένα από ανθρώπους που ευτύχησαν να βιώνουν το περιβάλλον, τη φύση, το εξαιρετο κλίμα, το μοναδικό αττικό φως και τη δροσιά της αιγαιοπελαγίτικης αύρας. Μέσα σε αυτή τη μακάρια συγκυρία διαμορφώνεται ο Αθηναίος της αρχαιότητας, που θα κατακτήσει με το πνεύμα, την ψυχή και τα ευλογημένα χέρια του την ανθρωπότητα.

Θρυλείται πως ο τελευταίος άναξ της μυκηναϊκής Αθήνας, ο Κόδρος, δολοφονείται από τους εισβολείς Δωριείς (Έλληνες διαφορετικής φυλής) που αποχωρούν αμαχητί από την πόλη της Παλλάδας (1100 π.Χ.). Όμως η ιστορία αναφέρει ως τελευταίο άνακτα τον νεότερο Άκαστο, ο οποίος ηγείται της προσπάθειας να καταργηθεί η κληρονομική βασιλεία. Έχουμε λοιπόν την απαρχή πολιτικών μεταλλαγών, καταρχήν με την καθιέρωση του αριστοκρατικού πολιτεύματος, και η πολιτειακή αυτή εξέλιξη θα διαρκέσει τουλάχιστον τέσσερις αιώνες.

Το πρώτο διάστημα (1050-700 π.Χ.) ονομάζεται Γεωμετρική εποχή και η ονομασία οφείλεται στην ομώνυμη διακόσμηση των αγγείων. Η γεωμετρική τέχνη κορυφώνεται στην Αθήνα, καθώς τα ωραιότερα δείγματά της δημιουργούνται στα ντόπια κεραμικά εργαστήρια. Ευθείες και τεθλασμένες

γραμμές, γεωμετρικά σύμβολα, ζυγιάζονται πάνω στα υπέροχα αττικά αγγεία με εμφαντικά και δευτερεύοντα σημεία. Σφύζουν από ισορροπία, αρμονία και μέτρο, στοιχεία που συναντάμε και στα σύγχρονά τους ομηρικά έπη και θα σφραγίζουν εσαεί την απaráμιλλη αρχαία ελληνική τέχνη.

Η πρόσφατη πολιτειακή αλλαγή διαφοροποιεί και τη χρήση της Ακροπόλεως. Το άκρον της πόλεως (οχυρό και ανάκτορο), καθώς δεν υπάρχει άναξ, μετατρέπεται σε θρησκευτικό κέντρο, σε Ιερό Βράχο των Αθηναίων, και με τη νέα αυτή ιδιότητα θα λειτουργεί ως την Ύστατη Αρχαιότητα. Επομένως, το κέντρο διοίκησης μεταφέρεται από την Ακρόπολη κάτω στις παρυφές της, όπου οι άρχοντες στήνουν τις επαύλεις τους.

Τα πρώιμα αυτά χρόνια και έως τις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ., κάτω από τον Άρειο Πάγο προς την Αγορά έως το Μοναστηράκι και ανατολικότερα (γύρω από τις σημερινές οδούς Αδριανού, Τριπόδων, Κυδαθηναίων και την πλατεία Λυσικράτους), ανάμεσα στους πανάρχαιους δρόμους που διέσχισαν την ευρύτερη περιφέρεια συναντάμε πολλές ιδιωτικές κατοικίες και σε απόμερα σημεία, τάφους.

Δυστυχώς, οι αλλεπάλληλες μεταγενέστερες χρήσεις μας δυσκολεύουν να αποκαταστήσουμε την πλήρη εικόνα της περιοχής. Μεταξύ των τάφων που έχουν ανασκαφεί ξεχωρίζει αυτός της Εύπορης Αθηναίας του 850 π.Χ.,¹ που βρέθηκε στη βόρεια κλιτύ του Αρείου Πάγου και που τα πλούσια ενδιαφέροντα κτερίσματά του –ογδόντα τον αριθμό– κοσμούν το Μουσείο της Στοάς του Αττάλου. Άξια θαυμασμού είναι τα χρυσά ενώτια («σκουλαρίκια»), έργα ντόπιου χρυσοχόου, που απολήγουν σε ρόδια, σύμβολα ευγονίας, ευκαρπίας και ευμάρειας. Κάποια κοσμήματα προέρχονται από την Αίγυπτο ή τη Συροπαλαιστίνη, καθώς οι Αθηναίοι όλο και ανακαλύπτουν τους υδάτινους δρόμους της Μεσογείου που τους φέρνουν κοντά στην πλανεύτρα Ανατολή. Γενικότερα τα ευρήματα μαρτυρούν πως την εποχή αυτή η αθηναϊκή κοινωνία και ιδιαιτέρως οι γειτονιές ευημερούν, ενώ έχουν αναπτύξει εμπορικές και φιλικές σχέσεις με την ανατολική Μεσόγειο. Υπάρχει άρχουσα τάξη με αριστοκρατική καταγωγή, ιδιοκτησία γης, πλούτο και εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής, όπως προκύπτει από τα κτε-

¹ Τον χειμώνα του 2013 τα κτερίσματα της Εύπορης Αθηναίας λάμπρυναν την έκθεση *Πριγκίπισσες της Μεσογείου στην αυγή της Ιστορίας* στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης στην Αθήνα. Ίσως πρόκειται για τη γυναίκα του Αρίφρονος (άρχοντος βασιλέως της εποχής).

ρίσματα και τα ταφικά έθιμα, τα περισσότερα από τα οποία είναι κοινά με τα σημερινά έθιμα (νεκρόδειπνα κ.ά.).

Τα δεινά της ολιγαρχίας και οι Δρακόντειοι νόμοι ταλάνισαν τους Αθηναίους. Ωστόσο ο Δράκων θεσμοθετεί τα πολιτικά δικαιώματά τους και ιδρύει μέσα στην Αρχαία Αγορά την πρώτη Βουλή (611 π.Χ.).

Στις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. ο πρωτοπόρος της δημοκρατίας, ποιητής και νομοθέτης Σόλων εφαρμόζει μια σειρά από ευεργετικούς νόμους για τους πένητες, και με τη σεισάχθεια ανακουφίζει τον λαό της Αθήνας από το βάρος (άχθος) των χρεών. Διαγραφή των χρεών, αναδασμός της γης, απαγόρευση της υποθήκευσης αγαθών και σώματος, δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι για κάθε Αθηναίο πολίτη, συμπληρώνουν τα ωφέλιμα σολώνεια μέτρα. Παρά ταύτα, οι εξουσίες και οι τίτλοι παραμένουν άμισθοι, συνεπώς μόνο οι Αθηναίοι με μεγάλη οικονομική ευρωστία μπορούν να ανταποκριθούν στο κάλεσμα της πόλης, με αποτέλεσμα οι αριστοκράτες να διατηρούν την επιρροή τους στον λαό. Επιπλέον, ο σοφός Σόλων ιδρύει την Εκκλησία του Δήμου («συνέλευση του λαού») και την Ηλιαία (το ανώτατο λαϊκό δικαστήριο). Ουσιαστικά θεμελιώνει και συγκροτεί, με την ευρεία έννοια της λέξης, την Αγορά στην περιοχή του Αγοραίου Κολωνού.

*Μαρμάρινη
υδρορροή του
Χριστιανού Χάνσεν,
Αθήνα 1836,
Ακαδημία Καλών
Τεχνών Κοπεγχάγης.*

Η επαναστατική, για την εποχή της, νομοθεσία του Σόλωνα δημιουργεί αντιπάλους. Οι άρχοντες μέρα με τη μέρα αποδυναμώνονται, ενώ αντίθετα ανέρχεται η πλούσια τάξη των εμπόρων, των ναυτικών και των βιοτεχνών. Οι περιστάσεις αναδεικνύουν μια ισχυρή προσωπικότητα: τον τύραννο Πεισίστρατο. Ύστερα από σειρά πραξικοπημάτων για την εδραίωσή του, ο Πεισίστρατος και, μετά τον θάνατό του (527 π.Χ.), οι γιοι του Ίππαρχος και Ιππίας κυβερνούν τυραννικά την πόλη επί μισόν αιώνα (561-510 π.Χ.). Φυσικά οι τύραννοι δεν έχουν διάθεση να ενθαρρύνουν την αστική δραστηριότητα και η αλλοτινή κίνηση στην Αγορά περιορίζεται· εδώ άλλωστε θα οικοδομήσουν την έπαυλή τους, την Εννεάκρουνο Κρήνη και τον Βωμό των Δώδεκα Θεών. Κατά την πάγια συνήθεια των τυράννων, οι Πεισιστρατίδες ασχολούνται με μεγάλα οικοδομικά προγράμματα στην Ακρόπολη και το Ολυμπίο. Η Αθήνα εξωραϊζεται με ναούς, επιβλητικά οικοδομήματα, δροσερά άλση και η τυραννία δοξάζεται.

Τα χρόνια της τυραννίας δίνουν και θετικά αποτελέσματα. Το εμπόριο και η βιοτεχνία ακμάζουν, ιδρύονται αποικίες, αρχίζει η εκμετάλλευση των αργυρωρυχείων του Λαυρίου, ευνοούνται τα γράμματα και οι τέχνες, ενώ γύρω στα 530 π.Χ., πάλι στην Αγορά, εγκαινιάζεται η πρώτη Δημόσια Βιβλιοθήκη του κόσμου. Παράλληλα, ο Ονομάκριτος και άλλοι σπουδαίοι φιλόλογοι έρχονται εδώ για να υλοποιήσουν την πρώτη επίσημη καταγραφή των ομηρικών επών και των ορφικών ύμνων που περιλαμβάνουν ιστορικά γεγονότα, στοιχεία λατρείας και θρησκείας.

Αρχιτεκτονική και πλαστική εντυπωσιάζουν με την αίσθηση του μνημειακού από την επίδραση της Ανατολής. Οι αστραφτεροί Κούροι και οι κομφότατες Κόρες με το διακριτικό μείδισμα, απαράμιλλες αττικές δημιουργίες, αγωνίζονται να πλησιάσουν όλο και περισσότερο τα ανθρώπινα μέτρα και πορεύονται σταθερά προς την κλασική τελειότητα. Η κεραμική ακολουθεί

ακόμα λαμπρότερη πορεία, γεννά τον μελανόμορφο ρυθμό (630 π.Χ.) και στη συνέχεια οδηγείται στα επιτεύγματα του ερυθρόμορφου ρυθμού (525 π.Χ.). Γύρω στα μέσα του βου αιώνα π.Χ. η Αθήνα καθιερώνεται ως το κύριο κέντρο κεραμικής της Μεσογείου. Οι συνθέσεις πάνω στα αγγεία έχουν ρυθμό, δύναμη και ορμητικότητα, και ο ζωγράφος μοιάζει να ξεπερνά το πλαίσιο που περιβάλλει το πεδίο της εικόνας.

Ο καταγισμός της προόδου αγγίζει και την τραγική ποίηση. Στα 534 π.Χ. καθιερώνονται για πρώτη φορά οι θεατρικοί αγώνες και ο Διόνυσος κατακτά τις καρδιές των Αθηναίων.

Τα τελευταία τριάντα χρόνια του βου προχριστιανικού αιώνα συμβαίνουν στην Αθήνα πρωτόγνωρα πολιτισμικά φαινόμενα. Κάτι ξεχωριστό σημειώνεται τώρα στην Αθήνα: είναι το αποτέλεσμα μιας πολύχρονης διεργασίας που καθώς εξελίσσεται θα δημιουργήσει έναν ανεπανάληπτο πολιτισμό και θα αλλάξει τη μορφή και την όψη του κόσμου. Η δίνη της εξέλιξης παρσύρει και το τυραννικό καθεστώς. Στα 514 π.Χ. οι τυραννοκτόνοι Αρμόδιος και Αριστογείτων φονεύουν τον Ίππαρχο και λατρεύονται ως εθνικοί ήρωες. Ο Ιππίας κλείνεται στην Ακρόπολη, από όπου επί τρία χρόνια προσπαθεί να κρατήσει την εξουσία, αλλά αποτυγχάνει και φεύγει για την Περσία. Το τέλος της τυραννίας έχει σημαίνει.

Στα 508-507 π.Χ. ο Κλεισθένης θεμελιώνει το δημοκρατικό πολίτευμα και εξασφαλίζει στους πολίτες ελευθερία, ισονομία και ισοπολιτεία. Εδώ λοιπόν, στον ιερό χώρο της Αγοράς, ο Κλεισθένης και οι Αθηναίοι με «αρρετήν και τόλμην» κερδίζουν την ελευθερία και εδραιώνουν τη δημοκρατία. Και θα είναι οι πρώτοι ελεύθεροι πολίτες του κόσμου που εξουσιάζουν την πόλη τους, οι εκφραστές των διαχρονικών αξιών που δημιουργήθηκαν και ανδρώθηκαν στον αγιασμένο τούτο τόπο.

*Η αποθέωση του Περικλή (λεπτομέρεια) του Γιώργου Γουναρόπουλου,
Αίθουσα Συνεδριάσεων του Δημαρχείου Αθηνών.*

Το αθηναϊκό θαύμα

Το 499 π.Χ. οι ιωνικές πόλεις της Μικράς Ασίας επαναστατούν κατά του περσικού ζυγού και η Αθήνα στηρίζει την επανάσταση. Οι Πέρσες εκδικούνται με μία εκστρατεία το καλοκαίρι του 490 π.Χ. Στον Μαραθώνα γράφεται το μεγάλο έπος, καθώς οι Αθηναίοι προμαχούντες των άλλων Ελλήνων κατατροπώνουν και απομακρύνουν τους Πέρσες από τα πάτρια εδάφη. Στην παγκόσμια ιστορία, ο θρίαμβος των Αθηναίων αποτελεί την πρώτη νίκη μιας αμυνόμενης δημοκρατίας ενάντια σε μία επεκτατική απολυταρχία. Κατά την εκστρατεία του Ξέρξη (480-479 π.Χ.), η επιτυχία του Μιλτιάδη εμψυχώνει πολλές άλλες πόλεις. Εν τω μεταξύ, η ανακάλυψη μιας πλούσιας φλέβας στα αργυρωρυχεία του Λαυρίου οδηγεί, με την προτροπή του Θεμιστοκλή, στη συγκρότηση του αθηναϊκού στόλου, ο οποίος έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στις ναυμαχίες της Σαλαμίνας (480 π.Χ.) και της Μυκάλης (479 π.Χ.). Στο κλεινόν άστυ η πολιτική και η καλλιτεχνική αρετή συμπορεύονται όταν ο τραγωδός Αισχύλος πολεμά στον Μαραθώνα και ο Σοφοκλής, νέος τότε δεκαέξι ετών, λαμβάνει μέρος στον εορτασμό της νίκης στη Σαλαμίνα. Την ίδια εποχή, όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος, ο Κίμων δενδροφυτεύει την Αγορά με σειρές από πλατάνια.

Η τέχνη διανύει την περίοδο του αυστηρού ρυθμού, καθώς τα πρόσωπα των αγαλμάτων σκυθρωπιάζουν και χάνουν το αρχαϊκό μειδίαμά τους. Αντίδραση φυσιολογική για τους Έλληνες, που βιώνουν τη βαρβαρική εισβολή. Παράλληλα, το ανθρώπινο σώμα απελευθερώνεται από την αρχαϊκή ακινησία και περνά στη δράση, όπως ακριβώς στα πρώτα βήματα της δημοκρατίας ο Αθηναίος πολίτης περνά στην πολιτική και κοινωνική δράση.

Κατά την «πεντηκονταετία» που μεσολαβεί από το πέρας των Περσικών πολέμων (479 π.Χ.) έως την έναρξη του ολέθριου Πελοποννησιακού πολέμου (431 π.Χ.), η Αθήνα οδηγείται στο απόγειο της δόξας. Λίγο πριν από τον Περικλή, ο δημοκρατικός Εφιάλτης «κατέλυσε την δύναμιν της Βουλής του Αρείου Πάγου κερνώντας τους πολίτες άφθονο κι ανέρωτο κρασί ελευθερίας», όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, και προσφέρει τις εξουσίες

στην Εκκλησία του Δήμου (δηλαδή στον λαό). Μετά τη δολοφονία του, την ηγεσία της δημοκρατικής παράταξης αναλαμβάνει ο Περικλής. Δημιουργός του αθηναϊκού θαύματος, ο μέγας στρατηγός υπήρξε η «συνισταμένη» μιας υψηλής ανθρωπίνης προσπάθειας, που έδωσε στην πολιτική το άριστο πολίτευμα και συγχρόνως πρόσφερε στον πνευματικό και καλλιτεχνικό τομέα έργα που πέρασαν στην αιωνιότητα. Στο αθηναϊκό θαύμα συμπράττουν και άλλες εξέχουσες πολιτικές φυσιογνωμίες, λαμπρές προσωπικότητες του πνεύματος και της τέχνης αλλά και οι απλοί πολίτες, «καλοί και αγαθοί», που γεννιούνται και ανδρώνονται στο ιδανικό περιβάλλον του κλεινού άστεως. Μαζί με την πόλη δοξάζονται η δημοκρατία, η φιλοσοφία, η ποίηση και όλες οι μορφές της τέχνης. Την ίδια χρονική στιγμή στήνεται ο «ναός των ναών», πάνω στον Ιερό Βράχο, που θεωρείται το τελειότερο οικοδόμημα που έγινε ποτέ. Στον κόσμο δεν υπάρχει άλλο μνημείο που να φέρει βαρύτερο πνευματικό φορτίο όσο ο Παρθενώνας. Στην παρθενώνια ζωφόρο, που σμιλεύει ο μέγιστος των γλυπτών Φειδίας, μορφές θνητών και αθανάτων απείρου κάλλους πορεύονται στην αιωνιότητα, γίνονται αέναα σύμβολα της κλασικής τελειότητας στην τέχνη. Μαρτυρούν το ύψιστο σημείο του πολιτισμού που άγγιξε ο άνθρωπος μία και μοναδική φορά στην ιστορία και αυτό συνέβη στην Αθήνα του 5ου αιώνα π.Χ.

Η Αγορά βιώνει τις καλύτερες στιγμές της. Στολίζεται με καλλιμάρμαρα και άλλα καλαίσθητα κτίρια: Ναός του Ηφαίστου και της Εργάνης Αθηνάς, Στρατηγείο, Νέο Βουλευτήριο, Στοά του Ελευθερίου Διός, Μνημείο των Επωνύμων Ηρώων, Νότια Στοά, Νομισματοκοπείο και Νότια Κρήνη. Κάθε μεσημέρι, περί τη δωδεκάτη ώρα, «ώρα πληθούσης αγοράς», παρατηρείται κοσμοσυρροή. Ίωνες φιλόσοφοι και σοφιστές πηγαινοέρχονται και ανάμεσά τους ξεχωρίζουμε τον Αναξαγόρα και τον Πρωταγόρα. Ο μεν Αναξαγόρας ισχυρίζεται πως ο νους είναι η ανώτατη αρχή η οποία κινεί

τα πάντα. Επίσης διατυπώνει το αξίωμα της συνεχείας στα μαθηματικά και υποστηρίζει πως αξίζει να γεννηθεί κανείς μόνο και μόνο για να θαυμάσει τη θεία δημιουργία. Ο δε Πρωταγόρας διαλαλεί πως για όλα τα πράγματα μέτρον είναι ο άνθρωπος και διδάσκει ότι αληθινό για τον καθένα μας είναι εκείνο που μας φαίνεται ως αληθινό. Κυρίως βεβαιώνει: «*Η διδασκαλία μου σε κάνει μυαλωμένο για τις υποθέσεις του σπιτιού σου (πώς να κυβερνάς με τον καλύτερο τρόπο το νοικοκυριό σου) και για τις υποθέσεις της πολιτείας (πώς να γίνεις ασυναγώνιστος πολιτικός στα έργα και τους λόγους)*».

Παράλληλα με τη φιλοσοφία ακμάζει και η τραγική ποίηση. Ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης και, λίγο αργότερα, ο πάτερρας της κωμωδίας Αριστοφάνης δοξάζονται κάθε χρόνο στους θεατρικούς αγώνες των διονυσιακών εορτών και η οδός των Τριπόδων διαμορφώνεται για να δεχθεί με τον καιρό καλαίσθητα χορηγικά μνημεία.

Κάθε μεσημέρι στην Αγορά, κάθε απόγευμα στα γυμνάσια και μετά το σούρουπο στα κατ' οίκον συμπόσια συναντά κανείς, σχεδόν καθημερινά, όλες αυτές τις σημαντικότητες προσωπικότητες της αθηναϊκής κοινωνίας να περιπατούν, να συνδιαλέγονται, να γυμνάζονται, να συμποσιάζονται. Ωστόσο οι Αθηναίοι δεν παραλείπουν τις εργάσιμες ώρες να εργάζονται πυρετωδώς, από καρδιάς, για να καλύψουν τις ανάγκες του μεγάλου οικοδομικού προγράμματος που βρίσκεται σε εξέλιξη. Κυριολεκτικά, όλη η πόλη σφύζει από ζωή και έχει μετατραπεί σε ένα μεγάλο εργοτάξιο! Ζουν μέρες μοναδικές και ανεπανάληπτες σε πλήρη πνευματική και ψυχική ανάταση, παρακολουθώντας το «θαύμα» να ολοκληρώνεται. Ορθώς ο Περικλής στον *Επιτάφιο* αναφέρει πως «*η πόλη μας στο σύνολό της είναι το μεγάλο σχολείο της Ελλάδας*» (Πλωρίτης).

Δοκιμασίες και ανασυγκρότηση

«Ο Θεός πάντα θέλει να μειώνει όσα υπερέχουν» παρατηρεί ο Ηρόδοτος (περ. 484-425/410 π.Χ.) και γράφοντάς τα αυτά προφανώς είχε υπόψη του το θλιβερό πεπρωμένο της Αθήνας. Η δημοκρατία, η θαλερή αθηναϊκή ακμή και οι δημιουργοί της πλήττονται ανεπανόρθωτα με το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο ακατάπαυστος πολιτικός ανταγωνισμός Αθήνας και Σπάρτης έφερε την πανελλήνια εμφύλια σύρραξη που διήρκεσε είκοσι επτά ολόκληρα χρόνια. Έβλαψε κυρίως την Αθήνα, τον ελληνικό πολιτισμό αλλά και την ανθρωπότητα ολόκληρη, χωρίς να ωφελήσει ιδιαίτερα τη Σπάρτη. Δικαίως, ο σύγχρονος σοφιστής Γοργίας σημειώνει πως

«στις νίκες [των Ελλήνων] κατά των βαρβάρων ταιριάζουν ύμνοι, στις νίκες [τους] κατά των Ελλήνων θρήνοι» (Πλωρίτης). Ο επιτάφιος λόγος του Περικλή, που εκφωνείται υπέρ των πεσόντων στον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού πολέμου, γραμμένος από τον Θουκυδίδη λίγο πριν από τη λήξη του πολέμου (404 π.Χ.) είναι και επιτάφιος-ρέκβιεμ της αθηναϊκής πολιτείας.

Παρά τα σκληρά χρόνια του πολέμου, οι Αθηναίοι εξακολουθούν να υπηρετούν τις Μούσες. Οι τραγικοί ποιητές συνεχίζουν να μεγαλουργούν και οι Σοφιστές με τον Σωκράτη ενθαρρύνουν τη φιλοσοφική αναζήτηση. Ο Σωκράτης στην Αγορά συνδιαλέγεται καθημερινά και διδάσκει την οδό της αλήθειας. Η σκέψη του εξελίσσει την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και βάζει τα θεμέλια για τον ευρωπαϊκό στοχασμό. Η γλυπτική ακολουθεί τα απaráμιλλα φειδιακά πρότυπα και εμπλουτίζεται με τον «πλούσιο ρυθμό». Οι καλλιτέχνες αναδεικνύουν συγχρόνως σώμα και ένδυμα, σμιλεύουν υπέροχα κινούμενα σώματα με μια περίτεχνη πτυχολογία των ενδυμάτων. Παρά ταύτα, τα μνημεία επάνω στον Ιερό Βράχο και στην Αγορά ολοκληρώνονται με αργούς ρυθμούς.

Στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ. η φρίκη του εμφυλίου πολέμου και τα δυσάρεστα επακόλουθά του οδηγούν πόλη και πολίτες σε παροδική ύφεση. Όλα δείχνουν πως τα χρυσά χρόνια έχουν παρέλθει ανεπιστρεπті.

Στο γύρισμα του αιώνα η παλαιά εκείνη ευδαιμονία έμοιαζε θρύλος, ωστόσο η Αθήνα, με μια δημοκρατία περισσότερο λειτουργική, προσπαθεί να ανασυγκροτηθεί. Παραμένει το πνευματικό κέντρο του αρχαίου κόσμου και κυρίως το κέντρο της φιλοσοφίας, καθώς όλοι οι επιφανείς φιλόσοφοι έρχονται να διδάξουν στην πόλη της Παλλάδας, από τον Αριστοτέλη έως τον Ζήνωνα και τον νεωτεριστή Επίκουρο. Όσο για τον Πλάτωνα, έχει ήδη ιδρύσει την Ακαδημία, όπου έως την Ύστατη Αρχαιότητα θα διδάσκει τους πλούσιους νέους, Έλληνες και ελληνίζοντες. Παράλληλα, ακμάζει η πλαστική, αφού η πόλη ευτυχεί να έχει διάσημους γλύπτες που συνεχίζουν τη λαμπρή παράδοση των χρυσών χρόνων. Ανάμεσά τους, ο Κηφισόδοτος και αργότερα ο επιφανής γιος του Πραξιτέλης, ο οποίος χαρίζει στην αττική τέχνη μια λεπτότερη έκφραση και τρυφερότητα. Μαζί τους και ο Τιμόθεος, ο Παριανός Σκόπας και ο Λεωχάρης, ρεαλιστικότεροι στην απόδοση, εξελίσσουν περαιτέρω τη μεγάλη τέχνη του Φειδία.

Η ρητορική είναι ένας άλλος λαμπρός τομέας που ευδοκιμεί στην Αθήνα του 4ου αιώνα π.Χ. Ανδοκίδης, Λυσίας, Ισαίος, Ισοκράτης, Υπερείδης, Λυκούργος, Αισχίνης και Δημοσθένης δοξάζουν και δοξάζονται. Μεταξύ αυτών, ο ρήτορας Λυκούργος ασχολείται με τα κοινά, σταθεροποιεί την οικονομία, κτίζει το Παναθηναϊκό Στάδιο, ξανακτίζει και βελτιώνει το Διονυσιακό Θέατρο και επί των ημερών του η δημοκρατία ανασυγκροτείται λίγο πριν από το τέλος της, καθώς η πόλη ανακάμπτει και οι πολίτες ευημερούν. Στην Αγορά, ύστερα από πολλά χρόνια, παρατηρείται οικοδομική δραστηριότητα. Κτίζονται ο μικρός Ναός του Διός Φρατρίου και της Αθηνάς Φρατρίας, ανοικοδομείται ο Ναός του Απόλλωνος Πατρώου, η στοά και το πρόπυλο του νέου Βουλευτηρίου, καθώς επίσης ένα συγκρότημα δικαστικών κτιρίων βορειοανατολικά της Αγοράς. Στην περίφημη οδό των Τριπόδων μοιάζει να ανταγωνίζονται μεταξύ τους οι νικητές χορηγοί για το ποιος θα στήσει το ωραιότερο μνημείο.

Παρά ταύτα η αρχαία πόλη έχει οικοδομικό σχέδιο ακανόνιστο και στενούς δρόμους, τα σπίτια είναι απλές κατασκευές και έρχονται σε αντίθεση με τη μεγαλοπρέπεια των ναών και των άλλων δημοσίων οικοδομών. Λίγο αργότερα, τον 3ο αιώνα π.Χ., ο Δικαίαρχος γράφει σχετικά: «Θα απορούσε ο ξένος που θα έβλεπε για πρώτη φορά την Αθήνα αν πράγματι αυτή ήταν η περίφημη πόλη των Αθηνών». Βεβαίως, μπορεί τα σπίτια εξωτερικά να είναι απλά, ωστόσο χαίρουν καλαισθησίας. Δικαίως, ο Περικλής στον επιτάφιο λόγο του, επαινώντας την πόλη λέει: «Οι ευάρεστες αρχιτεκτονικές μορφές διώχνουν τη λύπη» (Πλωρίτης) και αιτιολογεί την ανάγκη ανοικο-

δόμησης ωραίων κτιρίων. Φυσικά, το ακανόνιστο σχήμα του πολεοδομικού ιστού οφείλεται κυρίως στην αρχαιότητα του χώρου, αφού κάθε νεότερο κτίσμα ορθώνεται πάνω από το παλαιότερο φροντίζοντας να διατηρούνται οι αρχαιότεροι δρομίσκοι. Τον 3ο μ.Χ. αιώνα ο Φιλόστρατος διαπιστώνει: «Φασίν δ' ὡς ἀτάκτως τε καὶ Ἀττικῶς τοὺς στενωποὺς τέμνεται».

Κι ενώ ο χρόνος τρέχει, οι Αθηναίοι απολαμβάνουν την τελευταία αθηναϊκή ακμάδα.

*Η «Αθηνά» του
Λεωνίδα Δρόση,
λεπτομέρεια
από τον φανοστάτη
της Ακαδημίας
Αθηνών.*

*Η Πλακιώτισσα
καλλονή Αικατερίνη
Πολυζώη ενέπνευσε
τον γλύπτη για να
σμιλέψει το κεφάλι
της Αθηνάς.*

Μακεδόνες και Ρωμαίοι κυρίαρχοι: πολιτειακή παρακμή και πνευματική λάμψη

Κατά τη μακεδονική κυριαρχία (338-323 π.Χ.), ο Μέγας Αλέξανδρος, προσωπικότητα με πλούσια παιδεία (μαθητής του Αριστοτέλη), σέβεται την Αθήνα και μεταφέρει τον πολιτισμό της στα πέρατα της γης. Δυστυχώς, τα πράγματα αλλάζουν δραματικά για την πόλη της Παλλάδας με τον πρόωρο θάνατο του Μακεδόνα στρατηλάτη το 323 π.Χ. Λίγους μήνες αργότερα, το 322 π.Χ., εισβάλλει η μακεδονική στρατιά του Αντιπάτρου, καταλαμβάνει την πόλη και καταλύει την αθηναϊκή δημοκρατία. Έκτοτε η Αθήνα παρακμάζει πολιτειακά, όμως θα εξακολουθεί να εκπέμπει φως ως το 529 μ.Χ. Ήδη λειτουργεί ως πνευματικό κέντρο της οικουμένης.

Τα Ελληνιστικά χρόνια που ακολουθούν (323-146 π.Χ.) είναι ταραγμένα και δύσκολα, η Αθήνα τελεί υπό κατοχή και παραμένει θεατής ανάμεσα στις συγκρούσεις των Μακεδόνων, επιγόνων και στρατηγών, που τη διεκδικούν. Οι συγκρούσεις, η ανησυχία, η ανασφάλεια επηρεάζουν και τη γλυπτική όπου κυριαρχεί ο έντονος ρεαλισμός. Όσο για τη φιλοσοφία, απογειώνεται. Εκτός από τις παραδοσιακές σχολές της πλατωνικής Ακαδημίας και του Λυκείου του Αριστοτέλη, μεγάλη φήμη αποκτούν η Στοά του Ζήνωνος (από την Κύπρο) μέσα στην Ποικίλη Στοά της Αγοράς, ο περρίφημος Κήπος του Επικούρου (Αθηναίου από την αποικία της Σάμου) και αργότερα η Σχολή του Καρνεάδου. Έκτοτε οι σπουδαίες αυτές Σχολές θα δεσπόζουν στη φιλοσοφική σκέψη έως την Ύστατη Αρχαιότητα. Η μεγάλη πολιτική δύναμη του παρελθόντος, η Αθήνα, θεωρείται πλέον κέντρο του φιλοσοφικού προβληματισμού στην ιστορία του δυτικού κόσμου.

Στα 229 π.Χ. ο διοικητής των μακεδονικών φρουρών Διογένης (αθηναϊκής καταγωγής) διαλύει τις φρουρές προσφέροντας 150 τάλαντα στους μισθοφόρους του. Για να συγκεντρωθούν τα χρήματα αυτά, συνέβαλαν οικονομικά ο Άρατος της Αχαϊκής Συμπολιτείας, οι Θηβαίοι και οι Θεσπιείς. Τέλος, οι Αθηναίοι, προκειμένου να συγκεντρώσουν τα τελευταία δεκαπέντε τάλαντα που τους έλειπαν, πούλησαν στον βασιλέα Πτολεμαίο Γ' χειρόγρα-

φα τραγωδιών των τριών μεγάλων τραγικών ποιητών! Με τις εξελίξεις αυτές, το καλοκαίρι του 228 π.Χ. οι μακεδονικές φρουρές αποχωρούν, η πόλη απελευθερώνεται και ο Διογένης τιμάται ως ήρωας απελευθερωτής. Μάλιστα, προς τιμήν του, οι Αθηναίοι δίνουν το όνομά του σε ένα από τα κεντρικά γυμνάσια που το είπαν Διογένειο.

Παροδικά, πόλη και άνθρωποι ανακάμπτουν μέσα σε πνευματική ευεξία, σε μια δύσκολη εποχή που η υπόλοιπη Ελλάδα δοκιμάζεται από τα δεινά νέων πολέμων. Έκτοτε η Αθήνα θα κατέχει πλέον τον τίτλο της πολιτιστικής πρωτεύουσας του ελληνιστικού και του ρωμαϊκού κόσμου.

Λίγο αργότερα, στο πρώτο μισό του 2ου αιώνα π.Χ., Περγαμηνοί βασιλείς και άλλοι από τη Συρία έρχονται να σπουδάσουν στις φιλοσοφικές Σχολές της Αθήνας και, όντας ευγνώμονες, βελτιώνουν περαιτέρω την εικόνα της πόλης ανεγείροντας υπέροχα μνημεία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν η Στοά του Ευμένους, που υπήρξε το εντευκτήριο του Διονυσιακού Θεάτρου, και η Στοά του Αττάλου, κομφότατο εμπορικό κέντρο στην Αγορά. Την ίδια εποχή ανοικοδομούνται η Μεσαία Στοά, η Νότια Στοά και το Μητρώο. Μάλιστα, τα νέα οικοδομήματα της Αγοράς καθορίζουν τη μορφή και τα όριά της ως το τέλος της αρχαιότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το λίγο μεταγενέστερο Ωρολόγιο του Ανδρόνικου Κυρρήστου.

Και ενώ στην Αθήνα συμβαίνουν όλα αυτά, μία νέα δύναμη, οι Ρωμαίοι, εξαπλώνεται με γοργούς ρυθμούς σε Ανατολή και Δύση. Άλλωστε η επεκτατική μανία και η αδιαλλαξία των Μακεδόνων είχε ήδη στρέψει αρκετές ελληνικές πόλεις προς τη Ρώμη. Το 146 π.Χ. οι Ρωμαίοι καταλαμβάνουν την ηπειρωτική Ελλάδα, τη λοιπή Πελοπόννησο και φυσικά την Αθήνα. Κάπως έτσι ξεκινά η μακραίωνη υποδούλωση των Ελλήνων.

Οι Αθηναίοι προσπαθούν κατά καιρούς να αντιδράσουν αλλά αποτυγχάνουν. Η ατυχής συμμαχία τους με τον Μιθριδάτη κατά των Ρωμαίων, όπου ο θρυλικός

Χριστιανού Χάνσεν, Αθήνα 1836.

βασιλιάς του Πόντου ηττάται εντέλει, έχει ως συνέπεια την εκστρατεία του Ρωμαίου στρατηγού Σύλλα κατά των Αθηνών. Μία από τις τραγικότερες στιγμές στην αθηναϊκή ιστορία γράφεται τώρα με τη ρωμαϊκή εισβολή, τον Μάρτιο του 86 π.Χ. Μετά από πολύμηνη πολιορκία, ο Σύλλας σύλησε την πόλη, δηλαδή λεηλάτησε και απογύμνωσε τα όμορφα μνημεία της. Έκτοτε η Αθήνα δεν θα μπορέσει πλέον να ανορθωθεί παρά τις πλούσιες παροχές του Ιουλίου Καίσαρα (49-44 π.Χ.) και του Οκταβιανού Αυγούστου (27-14 μ.Χ.). Δικαίως ο Οράτιος την αποκαλεί «άδεια πόλη», ενώ ο Οβίδιος θλίβεται για την παρακμή της.

Ωστόσο η πόλη ακτινοβολεί πνευματικά. Οι επιφανείς, Ρωμαίοι και όχι μόνο, στέλνουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν στις αθηναϊκές φιλοσοφικές σχολές. Η αττική διάλεκτος έχει πια επικρατήσει σε όλους τους λαούς της ανατολικής Μεσογείου και γίνεται η διεθνής γλώσσα της συναλλαγής. Ο Κικέρων λέει: «Αν οι θεοί μιλούσαν κάποια γλώσσα θα μιλούσαν ελληνικά»! Το αττικό πνεύμα και η αττική παιδεία επιβάλλονται στη Ρώμη και τελικά κατακτούν τον κατακτητή.

Στα χρόνια του Καίσαρα και του Αυγούστου η Αθήνα αποκτά και άλλα εντυπωσιακά μνημεία. Ιδιαίτερη μνεία αξίζουν το Ωδείο του Αγρίππα (15 π.Χ.), η Βιβλιοθήκη του Πανταίνου (μέσα στην Αγορά) και φυσικά η Ρωμαϊκή Αγορά, το κατεξοχήν, τώρα πλέον, εμπορικό κέντρο της πόλης (19-11 π.Χ.). Παράλληλα ευρύνεται και εξωραϊζεται ο πολεοδομικός και αρχιτεκτονικός χάρτης της πόλης. Γύρω στα 50 μ.Χ. έρχεται ο Απόστολος Παύλος και κηρύσσει τον άγνωστο Θεό στον Άρειο Πάγο (κατ' άλλη άποψη, στη Βασίλειο Στοά), όμως δεν βρίσκει απήχηση στην «κατείδωλον πόλιν», αφού οι μοναδικοί που ασπάζονται τη νέα θρησκεία είναι ο αρεοπαγίτης Διονύσιος και κάποια γυναίκα, ονόματι Θάμαρ, επί το ελληνικότερο Δάμαρις.

Τα χρόνια της ρωμαιοκρατίας κυλούν, χρόνια ευτέλειας και παρακμής, όμως η Αθήνα διατηρεί τον τίτλο του πνευματικού κέντρου της οικουμένης. Και έξαφνα εμφανίζονται στο προσκήνιο λαμπρές προσωπικότητες φιλελλήνων και φιλαθηναίων που θα φροντίσουν με αγάπη και συνέπεια την πόλη και θα συμβάλουν στην αναγέννηση του κλεινού άστεως. Σπουδαιότερος όλων, ο αυτοκράτορας Αδριανός (117-138 μ.Χ.) διακοσμεί την Αθήνα με αξιοθαύμαστα και χρησιμότατα μνημεία, όπως η πολύτιμη Βιβλιοθήκη, οι ναοί του Ολυμπίου και του Διός Πανελληνίου, το Πάνθεον και πάνω απ'

όλα το υδραγωγείο. Οι Αθηναίοι ευγνωμονούντες, μεταξύ άλλων, του προσέδωσαν επίθετα του Διός, τον αποκάλεσαν Σωτήρα και Ελευθέριο, και έστησαν προς τιμήν του μια θριαμβική πύλη. Πρόκειται για τη γνωστή Πύλη του Αδριανού που έκτοτε οριοθετεί την αρχαία πόλη του Θησέα (δηλαδή την Πλάκα) και τη νέα πόλη του Αδριανού που δημιουργήθηκε με προτροπή του ιδίου.

Στο κέντρο των Γραμμάτων και των Τεχνών η καλλιτεχνική παράδοση διαιώνίζεται. Η αττική απαράμιλλη καλλιτεχνική έκφραση ζει και βασιλεύει στα γλυπτά αθανάτων και θνητών τα οποία έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη στην Πλάκα και το Μοναστηράκι. Οι μαρμαρίνες αυτές δημιουργίες άλλοτε εκφράζουν την «ελληνική αναγέννηση», άλλοτε πάλι συνδυάζουν ελληνικά και ρωμαϊκά στοιχεία με δεξιοτεχνία. Ακόμα και στα έργα του ρωμαϊκού ρεαλισμού το αποτέλεσμα είναι εξαιρετικό. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ένα θαυμαστό πορτρέτο του Αδριανού με ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά, το οποίο μάλλον κοσμούσε την ομώνυμη βιβλιοθήκη.

Η Αθήνα της αρχαιότητας (λεπτομέρεια) του Λέο φον Κλέντσε, 1862.
«Μια ξαναζωντανεμένη πνευματική εικόνα του αρχικού συνόλου» (Ν. Λημπ).

Σύγχρονοι του φιλαθήναιου αυτοκράτορα Αδριανού είναι και οι δύο μαικήνες Ιούλιος Αττικός και ο γιος του Ηρώδης ο Αττικού, που φυσικά είναι και... Αττικός καθώς κατάγεται από τον Μαραθώνα της Αττικής! Ο τελευταίος μάλιστα ανακαινίζει το Παναθηναϊκό Στάδιο μετατρέποντάς το σε καλλιμάρμαρο και κτίζει το μεγαλοπρεπές Ωδείο (Ηρώδειο) στη μνήμη της συζύγου του Ρηγίλλης.

Οι διάδοχοι και οι επίγονοι του Αδριανού Αντωνίνος Πίος και Μάρκος Αυρήλιος συνεχίζουν τη φιλαθηναϊκή πολιτική. Η Αθήνα κυριολεκτικά αναγεννάται. Λάμπει μέσα στα μνημεία της και όπως λέει ο Πλούταρχος που την επισκέπτεται, «τα μνημεία της δίνουν την εντύπωση καινούργιων και φρεσκοκαμωμένων [...] σαν να έχουν πνεύμα θαλερό και ψυχή αγέραστη». Παράλληλα, σχολές, φιλόσοφοι και σοφιστές μεσουρανούν. Αυτή είναι η Αθήνα του Πλουτάρχου και του Παυσανία, που αντιγράφει στείρα την απaráμιλλη περίκλεια εποχή, καθώς ρωμαιοκρατείται και επομένως η δημοκρατία και η ελευθερία ανήκουν πλέον στο παρελθόν. Οι Αθηναίοι μοιάζουν θεατές που απολαμβάνουν τη θεατρική παράσταση των ηρωικών αναμνήσεων, χωρίς να προσφέρουν κάτι επιπλέον. Κατά την εύστοχη ποιητική του Καβάφη στο ποίημα «Ηρώδης Αττικός»: «[...] να τον ακολουθούν, / μήτε να κρίνουν ή να συζητούν, / μήτε να εκλέγουν πια, ν' ακολουθούνε μόνο».

Σκηνή θυσίας μπροστά από τον Ναό του Ηφαίστου στην Αρχαία Αγορά, εικονογράφηση του Ζαν-Ντενί Μπαρμπιέ ντυ Μποκάζ, Παρίσι 1798. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

